

да седи неподвижно, с писан и немислещ, сякаш цялото му съзнание бе сведено мигновено до най-прости зрителни усещания“ (ПБ, 112). В други случаи „съзнаването“ отразява етапи в процеса на „пробуждане“ на личността: при Елена Петрашева то постепенно обхваща във фокуса си женствеността ѝ, волята ѝ, националната ѝ принадлежност.

Според писателя Димов обаче истински съдбоносно в живота на човека е „съзнаването“, проявено като свободен избор: „Аз останах при него! Съзнателно!“ - заявява Елена в „Поручик Бенц“ (164).

Но психологическото проникновение на автора може би най-ярко се проявява в предаването на редуванията между съзнаване и несъзнаване на едно и също психологическо съдържание (явление, за което Фройд използва метафората за светлина и сянка): „Сега не ѝ минаваше през ума, че Мюрие бе дошъл тук заради нея, ... макар че друг път го съзнаваше, макар че след малко щеше да го съзнае пак“ (ОД, 463).

Основно качество, което сближава централните герои на Димитър Димов, е тяхната подчертана мисловност. Интелектът като инструмент на съзнаването е присъщ в особено висока степен на тези герои, независимо от социалната и националната им принадлежност. Но макар понякога да изглежда, че писателят Димов се прекланя пред „мисловността“ у човека, той твърде ясно ни показва ограничеността на критическия ум, в тон със следдекартовите търсения на философията. „Колкото повече доминира критическият разум, толкова повече обеднява животът“ Така Фани Хорн използва философската си ерудиция, за да провокира „осъзнаването“ от страна на отец Оливарес, че интелектът е безсилен да даде насока, смисъл и радост на човешкото съществуване. Способността за „интелектуално усилие“ (в смисъла на Бергсон) е изключително важна, но не е решаваща - съдбоносните си решения героите на Димов вземат под влияние на несъзнавани импулси. Осъзнаването им само ги рационализира и драматизира съдбите им и сблъсъка между характерите им: Фани Хорн се оставя да бъде водена от инстинктивните импулси на страстите и любовта си, докато Ередиа се блиндира зад свръхазовите си защиты, подплашен от стихията на непонятни за него емоции. Така Фани се оказва лице в лице срещу „регулите“ на йезуитския орден, срещу Лойола у Ередиа. Конфликтът между двамата се превръща не в борба между два „Аза“, а между мощните